

УДК 37.033 + 372.4

Н. М. Смоляннюк

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПРИРОДНИЧОЇ ОСВІТИ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ КІНЦЯ ХХ СТОЛІТТЯ

© Смоляннюк Н. М., 2015
orcid.org/0000-0003-3524-581X

У даній статті, на основі аналізу педагогічних джерел висвітлено основні тенденції розвитку природничої освіти у початковій школі у кінці ХХ століття та з'ясовано, що упродовж досліджуваного етапу набули розвитку різноманітні питання організації природничої освіти, було теоретично обґрунтовано й упроваджено у практику початкової школи гуманістично орієнтовані підходи до її здійснення. Водночас відзначено й недоліки, що заважали прогресивному розвитку питань природничої освіти молодших школярів, а саме: привалювання у шкільній практиці традиційних підходів до природничої освіти молодших учнів, недостатня реалізація розвивально-виховного потенціалу природничих дисциплін.

Ключові слова: природнича освіта, початкова школа, гуманістична ідея.

Смоляннюк Н.Н. Тенденции развития естественнонаучного образования в начальной школе конца ХХ столетия.

В данной статье, на основе анализа педагогических источников освещены основные тенденции развития естественнонаучного образования в начальной школе в конце ХХ века и выяснено, что на протяжении исследуемого этапа получили развитие разнообразные вопросы организации естественнонаучного образования, теоретически обосновано и внедрено в практику начальной школы гуманистически ориентированные подходы к ее осуществлению. Вместе с тем отмечены и недостатки, которые мешали прогрессивному развитию вопросам естественнонаучного образования младших школьников, а именно: превалирование в школьной практике традиционных подходов к естественнонаучному образованию младших школьников, недостаточная реализация развивающе-воспитательного потенциала естественнонаучных дисциплин.

Ключевые слова: естественнонаучное образование, начальная школа, гуманистическая идея.

Smoluanjuk N. The tendencies of the development of natural education in primary school at the end of the 20th century.

This article is based on the analysis of the pedagogical sources. It shows the basis tendencies of the development of natural education in primary school at the end of the 20th century.

The social and economic reforms in Ukraine at the end of the 20th century promoted stirring up of the public and educational movement and introduction of innovation into the system of education.

The characteristic feature for the development of pedagogics of that stage was the direction of native system of primary education for the development of child's personality.

In connection with this the organization of natural education of junior pupils at that time was determined by such factors as:

- *concrete definition and more precise specification of the aims of primary natural education from the positions of humanism and humanitarian reforms of the educational branch which led to expansion and substantiation of the principles of building of the contents of natural education;*

- *working out and realization into practice new integral branches of natural history, authors' courses;*

- *substantiation and introduction of personally orientated pedagogical technologies and interactive education in particular;*

- *actualization of the ecological problems, reinforcement of ecological direction of primary natural history;*

Taking into account the expansion of humanistic ideas in teaching intensive development in organization of natural education the problems of rising personalities' activity in studying became more actual.

So, for the purpose of developing junior pupils' necessity of knowledge, activity in the process of its mastering, rising their interest to learning new material, teachers used such means of stirring up of pupils' cognitive activity:

- *the contents of school material was using of interesting qualitative information, comic material, facts connected with revealing causes of natural phenomenon and facts connected with regularity, novelty of the school material.*

- *using different forms of the organization of the studies (individual, group and frontal) and their interchanging, non-standard lessons, pupils' home independent work, in – out- of school hours activity;*

- *teaching methods and their separate modes visual, verbal and practical, independent work, different games and especially role-play games, creation of teaching situations of success and so on so forth;*

- *methods of teaching and cognitive activity control;*

- *favorable microclimate of the teaching process.*

We have come to the conclusion that during the period under research different problems of organization of natural education had been developed. For achieving the aim humanly oriented approaches were first based theoretically and then were introduced into practical work of primary school. At the same time we note some drawbacks which prevented from success in progressive development of the problems of natural education of junior pupils and namely: prevailing in school practice traditional approaches to natural education of junior pupils; lack of realization of developing and educational potentials of natural branches of science.

Key words: *natural education, primary school, humanistic idea.*

Постановка проблеми: Початкова школа відіграє виняткову роль у вивченні природознавства. Тут діти вперше потрапляють у світ знань про природу. Їхнє подальше ставлення до природи буде значною мірою залежати від того, чи усвідомлюють вони цінність природи в житті людини, різноманітні зв'язки людини з природним середовищем, наскільки глибоко буде сформоване естетичне і моральне ставлення до природних об'єктів, бажання працювати на користь природі.

Початкове природознавство спрямовується на вдосконалення і розширення знань молодших школярів про навколишню природу, її охорону, про працю людей, поглиблення розуміння впливу природи на життя й працю людей. Під час вивчення природознавства розкриваються різноманітні й досить складні зв'язки, що існують у природі.

Природа має виключне значення для формування особистості, вона збагачує світогляд, загальну обізнаність дитини, розвиває її спостережливість, уважність, мислення, естетичні почуття.

На нашу думку, з метою успішної реалізації вищезгаданого впливу природи на учнів, виникає необхідність осмислити та проаналізувати історико-педагогічний досвід здійснення природничої освіти молодших школярів. Особливими здобутками у галузі початкової природничої відзначився період кінця ХХ століття.

Аналіз актуальних досліджень свідчить про те, що питанням розвитку природничої освіти присвячені дослідження сучасних учених (Н. Борисенко, Л. Гуцал, М. Караванська, В. Левашова, О. Норкіна, Т. Собченко, Л. Старикова, Н. Щокіна) та концепції вчених і педагогів досліджуваного періоду (В. Горощенко, П. Завітаєв, І. Зверев, З. Клепініна, Н. Коваль, В. Кузнецова, Л. Мельчаков, Л. Нарочна, А. Низова, В. Онищук, В. Пакулова, В. Перекалова, А. Плешаков, Л. Хітяєва).

Мета статті: Розкрити особливості розвитку природничої освіти кінця ХХ століття та осмислити здобутки досліджуваного періоду.

Виклад основного матеріалу: Соціально-економічні перетворення в Україні у кінці ХХ ст. (проголошення Незалежності, орієнтування на гуманістичні і демократичні принципи в усіх сферах людської життєдіяльності) сприяли активізації громадсько-освітнього руху і впровадженню інновацій у систему освіти. Характерною для розвитку педагогіки даного етапу була

спрямованість вітчизняної системи початкової освіти на розвиток особистості дитини. У законах України «Про освіту», «Про загальну середню освіту» [6] головними факторами розвитку людини були визначені гуманізм і пріоритетність загальнолюдських духовних цінностей, а ідеї гуманізації навчання і виховання школярів виступали як педагогічні принципи. Ці закони широко обговорювались на серпневих учительських нарадах і на сторінках преси.

Головною метою освіти став усебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу, підвищення освітнього рівня народу, забезпечення народного господарства кваліфікованими фахівцями [6]. Це зумовило виникнення потреби створити таке освітнє середовище, яке б надавало кожному учню можливість виявити та розвинути свої здібності, стати активним суб'єктом життєдіяльності.

З огляду на це організація природничої освіти молодших школярів в цей час визначалася такими факторами, як:

- *конкретизація й уточнення цілей початкової природничої освіти з позицій гуманізації та гуманітаризації освітньої галузі, що зумовило розширення й обґрунтування принципів побудови змісту природничої освіти.*

Так, основними цілями природничої освіти були такі [2]:

- освітні – засвоєння загальних та емпіричних уявлень і понять, які відбивають основні властивості й закономірності реального світу, розширюють і впорядковують пізнавальний досвід дитини; формування конкретних елементів власне природничих знань: уявлень і понять про предмети та явища природи, взаємозв'язки і залежності між ними, зв'язки між природою і трудовою діяльністю людей; уявлень про залежність людини від навколишнього середовища; уявлення про єдність матеріального світу; власне предметних умінь на основі засвоєних природничих знань; уявлень чи понять і вмінь про спеціальні методи дослідження природи;
- розвивальні – розвиток усіх психічних процесів дитини, що відбувається шляхом оволодіння відповідними видами діяльності; формування уявлень чи понять про способи раціональної навчальної діяльності й уміння

виконувати їх; формування в учнів певних трудових умінь, практичних навичок;

- виховні – забезпечення первинних ціннісних орієнтацій учнів у різноманітних галузях життя, культурній спадщині країни, регіону, сім'ї; створення передумов для виховання моральності (доброті, милосердя, справедливості) і пов'язаних з нею виявів поваги до чужих думок, іншого світосприйняття, способу мислення; формування певних компонентів тих чи інших якостей особистості, виховання любові до рідного краю, виховання громадянської відповідальності за збереження природного середовища, виховання в учнів поваги до праці, людей праці;

- *розробка й утілення у практику нових інтегрованих природничих дисциплін*, авторських курсів: «Довкілля» (К. Гуз, В. Ільченко, С. Собакар), «Основи екології та охорона живої природи», «Екологія для молодших школярів» (А. Плешаков), «Світ і людина» (А. Леонтєва) та ін. Наприклад, авторський курс «Довкілля» спрямовувався на озброєння учнів знаннями про природу, організм дитини, свій народ, приділяв особливу увагу звичаям, обрядам і фольклору [5];

- *обґрунтування й упровадження особистісно-орієнтованих педагогічних технологій*, зокрема інтерактивного навчання (Т. Лазарева, О. Пометун, В. Салтовська), вальдорфських (О. Іонова, Р. Штайнер), комп'ютерних (О. Гокунь, М. Жалдак, Ю. Машбиць, Т. Сергєєва, В. Шолохович) технологій, що сприяло індивідуалізації навчання, активізації навчально-пізнавальної діяльності школярів, розвитку їхніх творчих здібностей [7; 8].

Так, рух за незалежність держави прискорив процес реформування школи і зумовив появу нових дидактичних теорій, педагогічних технологій на засадах гуманного, особистісноорієнтованого навчання [4].

Джерелом цих підходів були ідеї гуманістичної педагогіки минулого, теоретична спадщина і досвід шкіл 1920-1930-х рр. ХХ століття. Зокрема П. Блонський, С. Шацький, Н. Крупська виступали проти придушення творчої самостійності, жорсткої регламентації. А. Макаренко обґрунтував і реалізував у практичній діяльності принцип вимогливості й поваги до особистості. Особливе значення для формування гуманістичних концепцій мала педагогічна спадщина В.Сухомлинського, який у своїх працях глибоко розкрив суб'єкт-суб'єктну взаємодію учасників педагогічного процесу.

З огляду на поширення гуманістичних ідей у навчанні інтенсивного розвитку у організації природничої освіти набули питання підвищення активності особистості в навчанні. У цей період ученими-педагогами (Н. Бибик, І. Вікторенко, Н. Грюцевою, В. Лозовою, Л. Тиричевою та іншими) досліджувались різноманітні засоби активізації пізнавальної діяльності школярів. Так, з метою розвитку в молодших школярів потреби у знаннях, активності у процесі їх засвоєння, інтересу до оволодіння новим матеріалом педагогами використовувались такі засоби активізації пізнавальної діяльності учнів [4]:

- зміст навчального матеріалу – використання якісної цікавої інформації, гумористичного матеріалу, фактів, пов'язаних із закономірностями, з розкриттям причин явищ, новизна навчального матеріалу;

- форми організації навчання дітей – застосування різних форм організації навчальної діяльності (індивідуальної, групової і фронтальної) та їх чергування, нестандартні уроки, домашня самостійна робота учнів, позаурочна діяльність;

- методи навчання й окремі їх прийоми – наочні, словесні, практичні методи, самостійна робота, ігри, створення в навчанні ситуацій вибору, ситуацій успіху тощо;

- методи контролю навчально-пізнавальної діяльності;

- сприятливий мікроклімат навчального процесу.

Таким чином, активізація пізнавальної діяльності школярів вимагала такої організації процесу навчання, яка б сприяла глибокому й міцному засвоєнню знань учнів, вихованню їхньої самостійності й ініціативності, виробленню необхідних умінь і навичок. Педагог повинен знайти такі способи керівництва навчальним процесом, які б постійно стимулювали активність, пробуджували й розвивали пізнавальний інтерес школярів, виховували в них допитливість, прищеплювали творчий підхід до того, що вивчається, і, таким чином, сприяли розвитку пізнавальних сил учнів, готували їх до самоосвіти.

Яскравим прикладом особистісно-орієнтованих технологій, що впроваджувалися протягом розглядуваного етапу, були вальдорфські освітні технології.

Слід зазначити, що принциповою відмінністю вальдорфської педагогіки (засновником якої є відомий філософ, педагог Р. Штайнер) була реалізація в

педагогічному процесі пріоритету антропології (людинознавства). Це вимагало здійснення, з одного боку, цілісного підходу до процесу навчання, з іншого – особистісно-орієнтованого підходу до дитини.

Цілісний підхід до навчання, що базувався на антропософських уявленнях про людину як цілісність її тілесного, душевного і духовного буття [7], передбачав органічне сполучання в навчально-виховному процесі факторів розвитку функціонально цілісної психіки дитини в єдності її розумової діяльності, емоційної та вольової сфер. Це забезпечувало єдність, взаємозв'язок, взаємозалежність процесів розвитку, виховання, навчання, розвитку та саморозвитку, виховання й самовиховання, освіти й самоосвіти.

Особистісно-орієнтований підхід до дитини у вальдорфській педагогіці вимагав орієнтації навчально-виховного процесу на фактори природного розвитку дітей, урахування вікових та індивідуальних особливостей дитини, її актуального стану (конституції, темпераменту, характеру тощо), широкого використання суб'єктного досвіду особистості, утвердження цінності емоційного благополуччя, створення умов для реалізації людини в різних видах діяльності, її саморозвитку та самовираження, урахування перспектив її розвитку, формування індивідуального сприйняття світу, можливості його творчого вдосконалення.

З огляду на це організація природничої освіти в початковій вальдорфській школі мала певні особливості, а саме [7]:

- організація спостережень, детальних і точних описів і формування на цій основі цілісного уявлення про певний об'єкт або явище, які розглядаються в різноманітті їх зовнішніх виявів, зв'язків і характеристик;
- проведення дослідів;
- орієнтація на вивчення не лише природних явищ або технічного обладнання, але й пов'язаних із ними законів, понять, явищ;
- екологічна орієнтація, спрямованість на формування емоційно-ціннісного ставлення людини до природи;
- поступовість розвитку і відкриття наукових понять;
- практична спрямованість навчання і зв'язок із життям;
- орієнтація на вікові особливості й активізація власної пізнавальної діяльності дітей.

Завдяки такій організації природничої освіти молодших школярів у вальдорфській школі закладається міцний фундамент для формування цілісної особистості, її мислення, почуттів і волі, створення умов для індивідуального розвитку кожної дитини.

Водночас у навчальну роботу школи міцно ввійшло комп'ютерне навчання, що виникло на основі ідей програмованого навчання. Розповсюдження комп'ютерних технологій у навчанні сприяло індивідуалізації та диференціації навчання, здійсненню контролю зі зворотним зв'язком, з діагностикою помилок та оцінкою результатів навчальної діяльності, здійсненню самоконтролю і самокорекції учнів у навчанні, візуалізації навчальної інформації та полегшенню її засвоєння, розвитку творчих здібностей учнів тощо.

Отже, у 1990-ті р.р. нові особистісно-орієнтовані технології навчання мали широке впровадження в початкову школу;

- *актуалізація екологічних проблем* (Т. Бабакова, А. Бегека, М. Мурач, Т. Остроушенко), посилення екологічної спрямованості початкового природознавства [1; 3; 9].

Так, на розглядуваному етапі були визначені:

- мета екологічної освіти в початковій школі – формування особистості з новим типом мислення й свідомості, високим ступенем екологічної культури, зі сформованою системою наукових знань, умінь, поглядів і переконань, що забезпечують становлення її громадянської відповідальності за стан навколишнього середовища;

- завдання початкової екологічної освіти – сформувати систему знань, поглядів і переконань учнів, які забезпечуватимуть громадську відповідальність за стан навколишнього середовища; сприяти готовності поліпшувати довкілля шляхом прийняття екологічно грамотних рішень на основі нового стилю мислення і життя у злагоді з природою; розвивати пізнавальну, творчу і громадську активності молодших школярів у ході еколого-туристської діяльності; формувати почуття дбайливого ставлення до природи рідного краю; сприяти розумінню різнобічної цінності природи для людини і суспільства; активізувати діяльність з покращення природного і перетворювального середовища; розвинути потребу спілкування з природою;

- принципи здійснення початкової екологічної освіти – єдність інтелектуального й емоційного сприйняття природного середовища і практичної діяльності з його покращення; систематичність і безперервність; міждисциплінарність; взаємозв'язок глобального, національного і краєзнавчого підходів до екологічних проблем.

Протягом досліджуваного етапу широко обговорювалися питання екологічного виховання молодших школярів, умови, шляхи реалізації початкової екологічної освіти, спрямованої на формування екологічної культури особистості, розуміння необхідності її гармонійних взаємин з природою, розвиток людини, яка за шкалою цінностей ставить на перше місце охорону життя і середовища, де існує [1; 3; 9].

В основу екологічного виховання були покладені такі проблеми [10]: захист неживої природи і ґрунтів від забруднення, руйнування, виснаження; збереження видового розмаїття організмів; охорона природи як необхідної умови збереження здоров'я людини; подолання утилітарного, споживчого підходу до природи; піклування про збереження та зміцнення свого здоров'я і здоров'я оточуючих людей.

Розвиток досліджень і вдосконалення практики роботи вчителів у галузі екологічної, економічної освіти зумовило зародження ідеї екологічно-краєзнавчої освіти. Вона пов'язувалась з організацією вчителем діяльності, спрямованої на формування вмінь і навичок, необхідних для осмислення й оцінки взаємозв'язків між людьми, їхньою культурою та навколишнім середовищем, що передбачала розвиток умінь приймати економічно доцільні рішення і засвоєння відповідних правил поведінки в навколишньому середовищі. Завдяки цьому діти набували елементарних навичок дослідницької діяльності у природі, учились робити узагальнення, формувалось їхнє відповідальне ставлення до світу.

Висновки: Отже, упродовж досліджуваного етапу набули розвитку різноманітні питання організації природничої освіти, було теоретично обґрунтовано й упроваджено у практику початкової школи гуманістично орієнтовані підходи до її здійснення. Водночас відзначено й недоліки, що заважали прогресивному розвитку питань природничої освіти молодших школярів, а саме: привалювання у шкільній практиці традиційних підходів до

природничої освіти молодших учнів, недостатня реалізація розвивально-виховного потенціалу природничих дисциплін.

Література

1. Бабакова Т. А. Эколого-краеведческая работа с младшими школьниками / Т. А. Бабакова // Начальная школа. – 1993. - № 9. – С. 16-20.
2. Байбара Т. М. Методика навчання природознавства в початкових класах: [навчальний посібник] / Т. М. Байбара. – К. : Веселка, 1998. – 334 с.
3. Бегека А. Екологія мовою математики / А. Бегека, М. Мурач // Рідна школа. – 1996. - № 7. – С. 23-30.
4. Березівська Л. Д. Реформування шкільної освіти в Україні у ХХ столітті : [монографія] / Л. Д. Березівська. – К. : Богданова, 2008. – 405 с.
5. Гуз К. Ж. Довкілля. 1 (2) клас. Ч. 1 / К. Ж. Гуз, В. Р. Ільченко, С. І. Собакар. – Полтава: Постметодиа, 1996. – 44 с.
6. Закон України про загальну середню освіту // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. — 1999. — №9. — С. 31-55.
7. Ионова Е. Н. Вальдорфская педагогика: теоретико-методологические аспекты / Е. Н. Ионова. – Х. : «Бизнес Информ», 1997. – 300 с.
8. Освітні технології: навчально-методичний посібник / [О. М. Пехота, А. З. Кіктенко, О. М. Любарська та ін.] ; за ред. О. М. Пехоти. – К. : А.С.К., 2002. – 255 с.
9. Остроушенко Т. Розвиток нетрадиційних форм і методів екологічної освіти і виховання / Т. Остроушенко // Рідна школа. – 1999. - № 5. – С. 46-47.
10. Симонова Л. П. Задания по экологии для младших школьников / Л. П. Симонова // Начальная школа. – 1998. – № 2. – С. 42-49.